

Discuss the commonalities of the new wave of women's movement and Islam regarding the role of women in the family

Mohamadhosein Nazemi Ashani

Department of Islamic Education, Farhangian University, Tehran, Iran
(Corresponding author).

m.h.nazemi@cfu.ac.ir

 0000-0002-1732-6061

Abazar Kafi Mosavi

Department of Islamic Education, Farhangian University, Tehran, Iran.

a.kafi@cfu.ac.ir

 0000-0003-0567-9254

Khadije Baharrostami

Department of Islamic Education, Farhangian University, Tehran, Iran.

kh.baharrostami@gmail.com

 0009-0003-6441-7294

Abstract

One of the topics related to the family system is the rights and duties of men and women. By stating the rights of men and women and the principle of setting the standard of humanity, the religion of Islam has defined a view of equality and proportional to the position and gender differences of each man and woman, and besides the human dimension, it also pays attention to its divine dimension. The roles and rights stated for women and men are in line with their reaching perfection, so that in the end, they become the foundations of a transcendent society. On the other hand, the women's movement in the first and second waves considered any difference between the rights of men and women as a cause of inferiority and oppression of women, and they wanted equal and similar rights between men and women in all fields. But this thinking in the new wave, in terms of natural differences and undeniable physiology between men and women, has a modified view of women's position and revised the definition of women's identity and mother's role. This research, using a descriptive-analytical method, with the aim of expressing the common opinions of the women's movement in the new wave with Islam, regarding the role of women in the family, came to the conclusion that the supporters of the women's movement, after creating controversy and exaggerating the position of women, finally found common axes. Many came with the view of Islam. Based on this, the position of women in the family, the preciousness of the mother's role and respect for their childbearing, the opposition to abortion and sexual relations outside the family framework are commonalities between the two views.

Keywords: New wave of women's movement, Islamic foundations, Role of women, Family.

اشتراک دیدگاه موج جدید نهضت زنان در غرب پیرامون نقش زنان در خانواده با نظرات اسلام

محمدحسین ناظمی اشنی

گروه آموزش معارف اسلامی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

m.h.nazemi@cfu.ac.ir

0000-0002-1732-6061

اباذر کافی موسوی

گروه آموزش معارف اسلامی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

a.kafi@cfu.ac.ir

0000-0003-0567-9254

خدیدجه بهار رستمی

دانش آموخته سطح سه حوزه علمیه خواهران، تهران، ایران.

kh.baharrostami@gmail.com

0009-0003-6441-7294

چکیده

یکی از مباحث مربوط به نظام خانواده، حقوق و وظایف زن و مرد است. دین اسلام با بیان حقوق زن و مرد و اصل قرار دادن معیار انسانیت، نگاهی مساوات‌گونه و متناسب با جایگاه و تفاوت‌های جنسیتی هریک از زن و مرد تعریف کرده است و در کنار بُعد انسانی به بُعد الهی آن نیز توجه دارد. نقش‌ها و حقوق بیان شده برای زنان و مردان در راستای رسیدن آنان به کمال است تا در نهایت، زمینه‌ساز جامعه‌ای متعالی شوند. در مقابل، نهضت زنان در موج‌های اول و دوم به صورت افراطی، هرگونه تفاوت میان حقوق زن و مرد را موجب فرودستی و ظلم به زن می‌دانستند و خواهان حقوق برابر و مشابه بین زن و مرد در تمامی عرصه‌ها بودند؛ اما این تفکر در موج جدید با لحاظ تفاوت‌های طبیعی و فیزیولوژی غیرقابل انکار بین زن و مرد، نگاهی تعدیل شده به جایگاه زن داشته و در تعریف هویت زن و نقش مادری، بازنگری کرده‌اند. این پژوهش به روش توصیفی - تحلیلی و با هدف بیان اشتراک نظرهای نهضت زنان در موج جدید با اسلام، پیرامون نقش زن در خانواده، به این نتیجه رسید که طرفداران نهضت زنان پس از جنجال‌سازی و افراط در بیان جایگاه زن، در نهایت به محورهای مشترک فراوانی با دیدگاه اسلام رسیدند. بر این اساس، جایگاه زنان در خانواده، ارزشمند بودن نقش مادری و احترام به فرزندآوری آنان، مخالفت با سقط جنین و روابط جنسی خارج از چهارچوب خانواده از اشتراکات بین دو دیدگاه است.

کلیدواژه‌ها: موج جدید نهضت زنان، مبانی اسلام، نقش زن، خانواده.

شاپای الکترونیک: ۲۵۵۸-۶۵۵X / پژوهشکده تحقیقات راهبردی / فصلنامه علمی راهبرد اجتماعی فرهنگی

doi 10.22034/ses.2024.432861.1528

مسئولیت مقاله از نظر محتوای علمی و نظرات مطرح‌شده در متن آن، به عهده نویسندگان و یا نویسنده مسئول مقاله می‌باشد و مورد تأیید / عدم تأیید صاحب امتیاز نشریه راهبرد اجتماعی فرهنگی نمی‌باشد.

مقدمه و بیان مسئله

جایگاه و حقوق زن و مرد از نظر اسلام، در تقابل یا ترجیح و برتری جنسیتی نیست بلکه هریک از آنان، مکمل، لباس، یاور و جفت یکدیگرند (فدایی، ۱۳۹۵، ص. ۳۴)؛ زیرا بسیاری از مسئولیت‌ها فقط از عهده زن برمی‌آید و مردان توانایی انجام آن را ندارند و از طرفی نیز، وظایفی وجود دارد که غالباً از عهده مردان برمی‌آید. همچنین تفاوت‌های عاطفی و روحی هریک از آنان به گونه‌ای است که در کنار یکدیگر به سکونت و آرامش می‌رسند. از این‌رو جنس زن و مرد با توجه به تفاوت‌های طبیعی و محدودیت‌ها در تأمین نیازها و احساس نیاز متقابل به یکدیگر، وابسته و نیازمند به طرف مقابل است. بر این اساس، تعریف جایگاه و شخصیت زن در اسلام با طبیعت و نیازهای طبیعی او هماهنگی دارد و از او در برابر شرایط نامساعد و دشواری‌های زندگی محافظت می‌کند (وارث، ۱۳۷۸، ص. ۴۶).

قرآن کریم، زن و مرد را با شاخصه «انسانی» معرفی می‌کند و برای آنان قابلیت کسب فضایل اخلاقی و پاداش‌های اخروی یکسان و برابری در نظر گرفته است (طباطبائی، ۱۴۱۷ق، ج ۲، ص. ۲۳۲). همچنین، ارتباط زن و مرد در قالب تشکیل خانواده را سبب آرامش و از نشانه‌های عظمت خداوند می‌داند و یکی از نشانه‌های خداوند را آفرینش همسرانی از جنس انسان دانسته تا مردان در کنار آنان آرامش یابند و این خلقت را یکی از نشانه‌های آفرینش معرفی کرده است (طباطبائی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۶، ص. ۱۶۶). به همین خاطر، زن مسلمان، تکامل را نه بر اساس معیارهای دنیایی و ظاهری بلکه در تحصیل رضای خدا جست‌وجو می‌کند. همچنین، او برابری یا برتری با مرد را نه در پایگاه اجتماعی بلکه در بارگاه الهی می‌جوید و چون معیار برتری در اسلام، تقوا و پرهیزکاری است و این معیار در حق زن و مرد به طور یکسان قابل انطباق است، زن خود را موجودی برای خود، خواهد یافت و هرگز از اینکه به کارهای خانه، تولیدمثل و مادری می‌پردازد، احساس بیگانگی از خود نخواهد داشت (بستان و شرف‌الدین، ۱۳۸۸، ص. ۱۷).

در عصر جدید، دیدگاه‌های متفاوتی در ارتباط با نقش زن و مرد در خانواده ارائه شده است که برخی از این تفکرات، همچون نهضت زنان (فمینیسم)^۱، باعث تغییر نگرش‌هایی در ساختار و مدیریت خانواده و نقش زن و مرد شده است. هرچند دو موضوع آزادی و برابری حقوق، شعار اصلی طرفداران نهضت زنان بوده و تمام آن‌ها

اتفاق نظر دارند بر اینکه زنان، فرودستاند و ساختار نظام خانواده و الزام به فعالیت در خانه، نقش اساسی در ظلم و ستم به زنان داشته است؛ لیکن نظریات متعددی و مختلفی در این زمینه بیان داشته‌اند که گویای اختلاف نظر در گستره و کیفیت آن است. برای شروع نهضت زنان، تاریخ معین و قابل اعتمادی وجود ندارد و نمی‌توان گفت اولین حرکت این جنبش از چه زمانی آغاز شده است؛ اما آنچه میان متفکران نهضت زنان مورد اتفاق است، این است که طرح نظریه برابری زن و مرد به قرن هفدهم میلادی برمی‌گردد؛ چراکه از آن زمان به بعد، کم‌کم نهضت علمی - فلسفی در زمینه علوم اجتماعی به نام «حقوق بشر» شکل گرفت و متفکران و فلاسفه در کنار حقوق دانان به ترویج افکار خود درباره حقوق طبیعی و فطری و غیرقابل سلب بشر، در میان مردم پرداختند (اسحاقی، ۱۳۸۵، ص. ۲۸). حرکت اصلی و منسجم نهضت زنان، در قرن نوزدهم و در فرانسه گسترش یافت و نام فرانسوی فمینیسم را به خود گرفت (اسحاقی، ۱۳۸۵، ص. ۲۸). نهضت زنان در سومین موج که به (پست مدرن) شهرت یافت، برای اینکه بتوانند حضور خود را در اجتماع حفظ نمایند؛ نیاز به اندیشه و ایدئولوژی برای مکتب خود داشتند، بر همین اساس، آنان با تفکرات و ایدئولوژی‌های حاکم بر جامعه و عصر خود همراه شدند (جگر، ۱۳۷۸، ص. ۳۶). در موج جدید نهضت زنان، نظریات مرتبط با خانواده از دو جهت با تفکرات قبلی متفاوت است: جهت اول، نگاه مثبت آنان به خانواده است که به «حیای مادری» معروف گشته است و جهت دوم، نگاه خاص آنان به زنان و ویژگی‌های زنانانه بود. به گونه‌ای که نهضت زنان این موج را به «خانواده‌گرا» و «زن‌گرا» می‌شناسند؛ چون بر دو محور اساسی خانواده و ویژگی‌های انحصاری زنانگی اصرار دارند و می‌گویند: «جنس برتر (نه مساوی و برابر با مردان) جنس زن است و صفات زنانه، عالی‌ترین صفات برای ادامه حیات بشری است، احساس و عاطفه، بهترین صفات برای ادامه حیات بشری هستند و جهانی سالم و سرشار از صلح و عدالت می‌سازند» (فرح‌دوست و رفیعی‌راد، ۱۳۸۸، ص. ۹۹).

پژوهش حاضر به این مسئله می‌پردازد که رویکرد اسلام به نقش زن و مرد در خانواده با دیدگاه جدید نهضت زنان (فمینیسم پست مدرن)، چه اشتراکاتی دارد.

۱. اهداف و سؤال‌های پژوهش

هدف پژوهش حاضر، مطالعه نگاه متفاوت طرفداران نهضت زنان به جایگاه و حقوق زن از ابتدای پیدایش تا اکنون و مقایسه این دیدگاه با نظریات اسلام در مورد زنان

است که نشان می دهد مقابله جدی اسلام با تفکرات حاکم بر جامعه آن روز نسبت به حقوق زن در خانواده و اجتماع، توانسته زن را از انزوا و تحقیر برهاند و او را در جایگاه طبیعی و شایسته خویش قرار دهد. درحالی که طرفداران نهضت زنان با مشاهده ظلم و بی عدالتی اجتماعی، ابتدا تعریف نادرستی از زن و وظایف او ارائه دادند ولی درنهایت به همان تعریف اسلام متمایل گشتند. این فرضیه بر این مسئله استوار است که دیدگاه جدید نهضت زنان مسلمان چه وجه اشتراکی با دیدگاه اسلام دارد و تا چه حد توانسته به مبانی اسلامی در خصوص زنان متمایل شود؟

۲. پیشینه پژوهش

در راستای موضوع پژوهش می توان به مقالات و پایان نامه های زیر اشاره کرد: عالیه عباسی (۱۴۰۱) در پایان نامه دکترای تخصصی «فرایند هویت یابی زنان در ایران معاصر بر اساس رویکرد فمینیسم پست مدرن»، به مقوله هویت زنان از دیدگاه فمینیسم پرداخته است.

مرضیه شافعی (۱۴۰۰) در پایان نامه کارشناسی ارشد «بررسی تطبیقی آراء تربیتی اندیشه های فمینیسم با اندیشه های تربیت اسلامی»، مبانی فکری فمینیسم را در ۵ شاخه مورد بررسی قرار داده و با مبانی اسلامی مقایسه کرده است.

راضیه حسینی؛ علی اصغر تجری و سید حسن عابدیان (۱۴۰۰) در مقاله «نگرشی به کارکردهای دین در مدیریت خانواده در مقایسه با رویکرد فمینیسم از منظر قرآن»، مدیریت خانواده را از دیدگاه دین و فمینیسم بررسی نمود.

مهناز سلیمی؛ سیدمحمد رضا آیتی و سید هادی مهدوی (۱۳۹۷) در مقاله «تحلیل تفاوت های حقوقی زنان در فقه امامیه و ماده ۱۶ کنوانسیون رفع تبعیض علیه زنان»، به بررسی تفاوت های نقش زن و مرد در خانواده از دیدگاه فقه پرداخته اند.

زهرا معماریان و احمد مراد خانی در مقاله «بررسی تطبیقی احکام خانواده در فقه و حقوق امامیه» (۱۳۹۶)، حقوق زوجین را در فقه امامیه بررسی نمود.

عبدالله کبری پور و فاطمه سرخ حصاری (۱۳۹۵) در مقاله «مبانی فقهی و حقوقی اجرت المثل خانه داری و بررسی وظایف شرعی زوجه در فقه»، مبانی فقهی وظایف زوجین در خانواده را بیان نموده است.

زهرا فدایی مختارخانلو (۱۳۹۵) در پایان نامه کارشناسی ارشد «شناخت و تحلیل تفاوت های حقوق خانواده از منظر اسلام و فمینیسم»، با روش توصیفی تحلیلی و

مطالعات کتابخانه به بررسی خانواده از منظر اسلام و فمینیسم پرداخته است. قدرت‌الله خسروشاهی و فهیمه مؤمنی راد (۱۳۹۴) در مقاله «بررسی تطبیقی اشتغال زنان در مکتب اسلام و فمینیسم»، با نگاه به اسلام و فمینیسم مسئله اشتغال زنان را ترسیم کرده است.

مریم غنی‌زاده بافقی و فائزه ورمزیار (۱۳۹۲) در مقاله «تأثیر جنبش‌های فمینیسم بر تحول مفهوم خانواده»، تحول مفهوم خانواده در تقابل با فمینیسم را تبیین نمود.

در بررسی پیشینه این موضوع می‌توان دریافت که بحث نقش زن و مرد در خانواده، در فمینیسم و دین اسلام به شکل کلی مطرح شده است و به‌طور خاص از منظر مبانی اسلام مورد بررسی قرار نگرفته است و همچنین به بررسی وجوه اشتراک نقش زن و مرد در خانواده در دو دیدگاه موج جدید فمینیسم و مبانی اسلام پرداخته نشده است.

۳. تعریف مفاهیم

۳-۱. نهضت زنان (فمینیسم)

واژه فمینیسم^۱ از ریشه فمین^۲ به معنای «زنانه» و «مادینه» است که سال ۱۸۳۷ میلادی وارد زبان فرانسه شد (اسحاقی، ۱۳۸۵، ص. ۱۲). این واژه در لغت به معنای «طرفداری از حقوق زن»، «جنبش آزادی زنان» است (عمید، ۱۳۷۶). تعاریف اصطلاحی متعددی برای آن بیان شده است که بر دو معنی بیشتر تأکید دارند: اول اینکه زنان در تمامی عرصه‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی باید از فرصت‌ها و امکانات مساوی با مردان برخوردار باشند. دوم اینکه این نظریه باید توسط جنبش‌های اجتماعی به یک باور و اعتقاد جمعی تبدیل شود (اسحاقی، ۱۳۸۵، ص. ۱۲). معادل‌های فارسی این معنا عبارت‌اند از: نهضت زنان و نهضت آزادی زنان (قدوسی‌زاده، ۱۳۹۰، ص. ۴۵).

نهضت زنان را می‌توان جنبشی اجتماعی معرفی نمود که با هدف مشارکت و بهره‌مندی از حقوق برابر با مردان تشکیل شده است و در واقع، تفکری است که با تأکید بر برابری زن و مرد در تمامی زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی اقتصادی و سیاسی در پی محو نمودن نگاه تبعیضی بین این دو قشر اجتماعی هستند و در

1. Feminisme

2. Feminie

تلاش‌اند تا از تبعیض، تحقیر، توهین و ستم بر زنان بکاهند و مانع سلطه مردان شوند (آقابخشی و افشاری راد، ۱۳۷۹، ص. ۲۷). «مهم‌ترین آرمان و هدف فمینیسم، رفع تبعیض و ستم از زنان در همه جنبه‌های حقوقی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و دینی است» (هاجری، ۱۳۸۲، ص. ۳۹). طرفداران نهضت زنان اسلامی نیز به‌عنوان نخله‌ای جدید در کشورهای اسلامی پدیدار شد و کانون خانواده را نظام مردسالار می‌دانست که در پی ثبات اقتدار و جایگاه خویش است؛ ولی این گروه بر حفظ کیان خانواده اصرار دارند و همچنین به نقش زن در خانه با عنوان همسر و مادر توجه خاصی دارند (بستان و شرف‌الدین، ۱۳۸۸، ص. ۱۹).

پس از رنسانس و رشد و توسعه سرمایه‌داری و ایجاد رفاه مادی و به تبع آن، ظهور مردان ثروتمند و قدرتمند، زنان جامعه را بر آن داشت تا با مقایسه جایگاه خود با مردان، از محرومیت و بی‌بهرگی خود از فواید سرمایه‌داری، شاکی شده و به‌دنبال جایگاه بالاتری باشند (قدوسی‌زاده، ۱۳۹۰، ص. ۴۷). از طرفی، تمدن نوظهور غرب، تمام برنامه‌های خود را بر دنیاگرایی و انسان‌مداری قرار داده بود که بر اساس آن، افشار جامعه در رقابت برای رسیدن به جایگاهی بالاتر در تلاش بودند تا از لذت‌های بیشتری بهره‌مند شوند. طبیعتاً این فضای رقابتی که معیار موفقیت را بهره‌مندی بیشتر از سرمایه‌ها و ثروت تعریف نموده بود، زنان را نیز تحریک نمود تا به‌دنبال جلب ثروت، قدرت و دیگر مؤلفه‌های دنیوی باشند و به‌تبع آن، خواستار شرایط و امکانات بالاتری نسبت به قبل بودند.

۴. روش پژوهش

این پژوهش با روش تحقیق کیفی در شاخه تحلیلی توصیفی انتقادی بر محور آموزه‌های اسلام و نظرهای نگاه جدید نهضت زنان، به اشتراکات این دو دیدگاه پرداخته است. به این صورت که ابتدا نظرهای نهضت زنان در موج جدید با نگاه انتقادی مورد مطالعه قرار گرفت. در ادامه با بررسی کتب و مقالات متعدد پیرامون مبانی اسلام پیرامون رابطه زن و مرد در خانواده به بررسی تطبیقی این دو دیدگاه پرداخته شد و نقاط اشتراک و اختلاف آن‌ها پدیدار شد. این مقاله به اشتراکات این دو دیدگاه می‌پردازد تا مشخص نماید جامعه امروزی هرچقدر رو به جلو حرکت می‌کند بیشتر به مبانی نظری اسلام نزدیک شده و سطح نیازمندی آن ارتقا می‌یابد. ازدواج، مدیریت مرد در خانه، مخالفت با سقط‌جنین و روابط جنسی خارج از چهارچوب خانواده، مشارکت مرد در کنار زن در امور خانه از این اشتراکات است.

۵. یافته‌های پژوهش

پژوهش حاضر به دنبال جواب این پرسش بود که اشتراکات دیدگاه جدید نهضت زنان (فمینیسم پست مدرن) با نظریات اسلام پیرامون نقش زن و مرد در خانواده چیست؟ جهت پاسخ به این سؤال در شش حوزه به این اشتراکات پرداخته شده است.

۵-۱. ازدواج

نهضت زنان در موج جدید، ازدواج را برای زن و مرد لازم دانسته و نگاهی مثبتی به خانواده دارند. آن‌ها بر این نکته تأکید دارند که ازدواج زن و مرد می‌تواند سلامت جسمی، ذهنی، جنسی، اقتصادی و اجتماعی آنان را ارتقا بخشد و زنانی که از ازدواج پرهیز کرده‌اند خود را از این منافع قابل توجه، منع کرده‌اند (منصورزاد، ۱۳۸۱، ص. ۹۷). این بدان معناست که ازدواج، چیزی فراتر از یک «مشارکت» است. در مورد طلاق نیز والدینی که برای آزادی و زندگی راحت‌تر و بهتر خود اقدام به جدایی می‌کنند آسیبی جدی به دیگر افراد خانواده و به خصوص فرزندان وارد می‌کنند و نتایجی که طلاق برای بزرگ‌ترها داشته، هرگز برای بچه‌ها و کودکان نداشته است (فرح‌دوست و رفیعی‌راد، ۱۳۸۸، ص. ۹۹).

ازدواج در فقه اسلامی، همسر گرفتن مرد یا زن است که به سبب عقد ازدواج همراه با شرایط آن تحقق می‌یابد (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۲، ص. ۱۹۰). پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) مسلمانان را به ازدواج و تولید نسل تشویق می‌نمودند و آن را وسیله مباحثات بر دیگر امت‌ها می‌دانستند (حرعاملی، ۱۴۱۴ق، ص. ۱۲۷). از نظر اسلام هرکدام از زن و مرد در انتخاب همسر و همسرگزینی آزاد هستند و اسلام بر بحث هم‌کفو بودن زن و مرد تأکید نموده است. در مراسم خواستگاری که مقدمه‌ای برای به‌وجود آمدن قول یا وعده نکاح است هرکدام از طرفین ملاک‌ها و شروط زندگی خود را بیان می‌نمایند. درنهایت با انشاء صیغه عقد، ازدواج بین آن‌ها حاصل می‌شود و به واسطه عقد ازدواج، بین زن و مرد رابطه زوجیت نیز بین آنان برقرار می‌شود که هرکدام را ملزم و متعهد به انجام امور و تکالیفی در خانواده می‌نماید (بستان و شرف‌الدین، ۱۳۸۸، ص. ۱۷).

۵-۲. سرپرستی و مدیریت خانواده

فمینیسم رادیکال بر این باور است که خانواده، نهادی پدرسالار است و نتیجه آن، برای زنان چه در خود خانواده و چه در حیطه عمومی جامعه، پذیرفتن تسلط مردان

است؛ اما طیف جدیدی از طرفداران نهضت زنان در این زمان پدیدار شدند که نظریاتشان با تفکرات قبلی متفاوت است. آن‌ها می‌گویند جنس برتر (نه مساوی و برابر با مردان)، جنس زن است و صفات زنانه، بهترین صفات برای ادامه حیات انسان است (فرهمند، ۱۳۸۵، ص. ۷۳)؛ اما طرفداران نهضت زنان جدید این‌گونه بیان می‌کنند که مردان و زنان باید در ارتباط بین فردی با یکدیگر همکاری داشته باشند که این رابطه به معنای انفاق خود در خدمت و محبت متقابل است و نهضت زنان اسلامی با پندار سنتی نسبت به خانواده مذهبی، ایرادات را بر گردن خانواده انداخته و بر مساوات و برابری جایگاه و نقش مشارکتی مردان در فعالیت‌های خانگی اصرار دارند و به‌دنبال انکار و نفی سرپرستی مرد در نظام خانواده هستند. همچنین ضمن انتقاد به نهضت زنان غربی، آنان را متهم می‌کنند به اینکه مصلحت جامعه و خانواده را در پای اعتقاد به فردگرایی افراطی قربانی کرده‌اند (فدایی، ۱۳۹۵، ص. ۴۳).

نظام و ساختار خانواده در نگاه اسلام دارای سلسله‌مراتب متناسب با نقش هریک از افراد است و مرد در خانواده با نگاهی منطقی و مسئولانه و با رعایت مشورت‌های لازم در جهت برطرف شدن نیازهای خانواده تلاش می‌کند (مکارم شیرازی، ۱۳۸۲، ص. ۷۳). مدیریت خانواده، با توجه به خصوصیات طبیعی و جنسیتی مرد، به وی واگذار و لازم است مردان، احتیاجات مادی خانواده را تأمین نمایند. خداوند متعال در آیه ۳۴ سوره مبارکه نساء وظیفه پرداخت نفقه و مهر زن را بر عهده مرد گذاشته است (طبرسی، ۱۳۷۲، ص. ۲۴۸) و در کنار آن، زن در موقعیت همسری و مادری، منبع عواطف و آرامش است؛ از این‌روی، مدیریت امور داخلی منزل و فرزندآوری به وی سپرده شده است (ابراهیمی‌پور، ۱۳۹۶، ص. ۵۸).

۵-۳. روابط جنسی

طرفداران دیدگاه جدید نهضت زنان معتقدند ازدواج، باعث تندرستی جسم، ذهن، اقتصاد زن می‌شود؛ اما روابط خارج از این قاعده برای زنان و مردانی که با هم زندگی می‌کنند فاقد چنین منافعی است. آنان با تأکید بر آسیب‌های اجتماعی بر ارتباطات آزاد جنسی و زندگی مشترک بدون ازدواج خرده گرفته و معتقدند مردان برای رهایی از خطرات مالی طلاق و ازدواج به این روابط ناسالم گرایش دارند و برایشان از مطلوبیت بالایی برخوردار است؛ چون تبعات و مشکلات داشتن فرزند و مسئولیت‌های آن را حذف می‌کند و هروقت که اراده کردند می‌توانند این رابطه را پایان داده و انصراف دهند درحالی‌که این‌گونه روابط، امر سلامت اجتماعی را پایین

می‌آورد (دولتی و حسینی اکبرنژاد، ۱۳۸۸، ص. ۷۹).

ارتباط جنسی، همسر دوستی و نیاز غریزی انسان‌ها به جنس مخالف، تدبیر خدایی است که سبب‌ساز پیوند زن و مرد و استمرار نسل بشر است. رفتارهای جنسی برخلاف بعضی مکاتب در اسلام، امری طبیعی و فطری است که مانند هر نیاز دیگری باید برطرف شود. از نظر اسلام، علاقه جنسی نه تنها با معنویت و رهیافت منافات ندارد بلکه از خوی و خلق انبیا شمرده شده است (مطهری، ۱۳۸۴، ص. ۵۴). اصل تمایل زنان به مردان در اسلام مورد پذیرش واقع شده و آن را نیاز زن می‌داند. نیازهای انسانی زن در اسلام هیچ تفاوتی با نیازهای مرد ندارد. اصل نیازهای طبیعی در زن به مقتضای انسان بودن، هیچ تفاوتی با مرد ندارد همان‌طور که همه انسان‌ها، زن و مرد، به غذا نیاز دارند، غریزه جنسی برای راحتی تن و ادامه زندگی لازم است. از این‌رو زن و مرد تفاوتی با هم ندارند. رفتارهای جنسی در انسان، طبق نظر اسلام قانونمند و طبق قواعد مشخص است؛ زیرا هدف از رفتارهای جنسی آن است که هم نیازهای فطری انسان برطرف شود و هم این رفتار، متناسب شأن انسانیت باشد تا زمینه رشد معنوی انسان را فراهم کند (آیت‌اللهی، ۱۳۸۵، ص. ۲۴)؛ تا جایی که در صورت درخواست یا تمایل زن، ارضای نیاز او توسط شوهر واجب شمرده شده است (خویی، ۱۳۶۵، ص. ۱۲۹).

۴-۵. فرزندآوری

طرفداران موج نهضت زنان، جایگاه مادری و مادر شدن را شایسته زنان نمی‌دانستند. آن‌ها طرفدار سقط جنین و ارضای غرایز جنسی، حتی از طریق همجنس‌گرایی بودند تا جایی که آغاز آزادی زنان را از شکم می‌دانستند و آنان باید خود را از بند و قیود مادری برهانند؛ اما به مرور زمان و با درک ناسازگاری این دیدگاه با طبیعت زنان به نفی این دیدگاه پرداخته و جایگاه مادری را پذیرفتند. در این مرحله، برای تعریف مجدد نقش مادری تلاش زیادی صورت گرفت. آدریان ریچ از رهبران این جریان نو بر این باور بود که برابری زن و مرد، نباید به کاهش اهمیت و لذت مادری تمام شود. او، مادر بودن را یک منبع قدرت و لذت می‌دانست که مورد ظلم و ستم و وابستگی قرار گرفته است (ریچ، ۱۹۷۷، ص. ۲۳).

طرفداران نوگرایی نهضت زنان، خانواده را واحد بنیادی جامعه می‌دانند و بر این باورند که بسیاری از زنان به دلیل فشارهای اجتماعی، اقتصادی یا سیاسی، حق انتخابی برای ماندن در خانه با فرزندان خود را ندارند در حالی که کار زنان به‌عنوان مادر

و برای کار در خانه باید به خودی خود خوب و رضایت‌بخش ارزیابی شود. آنان بر این معیار و شاخصه تأکید دارند که نقش و وظایف مادری باید برای زنان یک تجربه لذت‌بخش باشد. آن‌ها به دنبال فضای بهتری بودند که زنان خصوصاً مادران، نقش‌های خاص و اساسی در پرورش بچه‌هایشان داشته باشند (اسحاقی، ۱۳۸۵، ص. ۱۲).

دین اسلام، فرزندآوری و مراقبت از فرزندان را بر عهده مادر قرار داده و مرد را عهده‌دار حمایت مادی فرزند و مادر قرار داده است و وظایف هر کدام را به تفکیک مشخص کرده است. مرد به‌عنوان پدر وظیفه پرداخت نفقه فرزند را دارد و باید در رفع احتیاجات مادی او بکوشد. نفقه فرزند در دوران شیرخوارگی مورد توجه قرآن کریم آیه ۲۳۳ سوره بقره است و مادر را دارای حق تربیت طفل و پدر را متولی مخارج آن‌ها قرار داده است (طبرسی، ۱۳۷۲، ص. ۲۴۸).

اسلام برای زن و مرد، حق فرزندآوری قائل است که این حق، منطبق با قوانین طبیعی، همچون احساس جاودانگی و تمایل به حفظ و بقاء است که در زن و مرد مشترک است؛ همچنین، منطبق با میل و نیاز به مادر شدن زن و تمایل به پدر شدن مرد می‌باشد (مطهری، ۱۳۸۴، ص. ۷۳). طبق نظر فقها امتناع زوجین از فرزندآوری علی‌رغم آمادگی طرف مقابل، دارای اشکال است و جایز نیست و همچنین جایز نیست همسر از بچه‌دار شدن زوج خود ممانعت نماید (ابن ادریس، ۱۴۱۰ق، ج ۲، ص. ۱۷۲). در برخی از اقوال فقهی می‌توان شواهدی یافت که بر دو طرفی بودن حق فرزندآوری دلالت دارد؛ برای نمونه، اگر زوج بدون تحصیل رضایت زوجه، ممانعت از تشکیل فرزند (عزل) کند، لازم است دیه پرداخت کند (محقق حلی، ۱۴۰۸ق، ج ۲، ص. ۷۶).

۵-۵. سقط جنین

نظریه پردازان نوگرایی نهضت زنان به باروری معتقدند نه عقیمی (فرهمند، ۱۳۸۵، ص. ۷۳). بسیاری از آنان ادعا می‌کنند که باروری، یک فرایند بیولوژیکی طبیعی و سالم است، نه بیماری که زنان برای درمان آن، نیاز به مصرف قرص داشته باشند. اگر زنان به باروری خود و ظرفیت مادر شدن احترام بگذارند از دیگران احترام می‌خواهند و انکار می‌کنند که جنسیت آن‌ها به ارضای خود تقلیل یابد. این کاهش ارزش جنسی با استفاده از داروهای ضدبارداری اتفاق می‌افتد؛ بنابراین، اکثریت قریب به اتفاق طرفداران نهضت زنان جدید با پیروی از برنامه‌ریزی طبیعی خانواده به جای استفاده از روش‌های پیشگیری از بارداری، مزایای معنوی، عاطفی و جسمی را برای مردان و زنان یادآوری می‌کنند (فرهمند، ۱۳۸۵، ص. ۷۳).

سقط جنین (پیش از ولوج روح و پس از آن)، طبق حکم اولی، حرام است و در این مسئله بین فقها اختلافی وجود ندارد (ابن ادریس، ۱۴۱۰ق، ج ۲، ص. ۱۸۲). خداوند در آیه ۸۲ سوره مبارکه انعام خداوند می‌فرماید: «نفسی را که خداوند حرام کرده است جز به حق (قصاص) به قتل نرسانید» (انعام / آیه ۸۲)؛ البته این حکم در حالت عادی و غیراضطرار است و در منابع فقهی مطرح شده که «هرگاه زندگی مادر متوقف بر سقط جنینی باشد که روح در آن دمیده نشده، سقط آن جایز است؛ زیرا حیات مادر از نظر شارع مهم‌تر است» (خمینی، ۱۳۷۹، ص. ۳۳۴). به‌هرحال، مسلم این است که در اسلام، سقط جنین امری مذموم و حرام به شمار می‌آید و خواست مادر یا پدر به‌تنهایی مجوز سقط جنین نخواهد بود (مکارم شیرازی، ۱۳۸۲، ص. ۱۵۲).

۵-۶. نگهداری و مراقبت از فرزندان

طرفداران نهضت زنان در موج گذشته مراقبت و تربیت کودکان را در خانه موجب سلب آزادی زنان و مانع حضور آنان در اجتماع می‌دانستند؛ اما در موج جدید معتقدند که مراقبت از کودکان باید به صورت اشتراکی در محیط خانواده صورت پذیرد و این امر تأثیرات عمیقی در شخصیت فرزند دارد و هزینه‌های مراقبت فرزندان نیز در خانواده از سوی پدر و مادر به‌صورت مشترک تأمین خواهد شد و انحلال نکاح، تأثیری بر روابط والدین با فرزندان در خصوص تأمین نفقه ندارد و همانند قبل انحلال، والدین مشترکاً مسئولیت معاش فرزندان را بر عهده دارند. نل نادینگز از نظریه‌پردازان موج جدید، تعریف خود از مراقبت را این‌گونه ارائه می‌نماید: نگاهِ مراقبت بُعد ذاتی زنانگی است. زن بودن یعنی مراقب بودن. مراقب بچه، شوهر، دانش‌آموز و... مراقبت یک نگرش ساده و یک احساس نیست بلکه رویدادی است که در ارتباطات انسانی ایجاد می‌شود؛ و این ویژگی است که به‌طور ذاتی در مردان وجود ندارد (فتحی، ۱۴۰۰، ص. ۱۵۶)؛ بنابراین مردان در برخی ویژگی‌ها کمتر از زنان هستند و ساختار جامعه به نفع مردان است و از زنان می‌خواهد این ویژگی ذاتی را از خود دور کنند؛ مثلاً برخی مؤسسات آموزشی معمولاً از زنان می‌خواهند که غمخوار بودن و مراقبت را کنار بگذارند و آموزش نسبتاً بی‌نام‌ونشان، بی‌روح و بدون تربیت عاطفی انجام دهند. این ساختار مردانه جامعه باید ساختار شکنی شود. او برای مراقبت یک مدل ارائه می‌دهد که شامل سه مرحله است: مراقبت مادرانه، مهرورزانه و غمخوارانه (فتحی، ۱۴۰۰، ص. ۱۵۶).

در فقه اسلامی در بحث مراقبت و حضانت فرزندان دستورات مشخصی وجود دارد و

وظایف هریک از پدر و مادر در این امر معین شده است. طبق دیدگاه مشهور فقهای امامیه، مادر تا دو سال در مورد پسر و تا هفت سال در مورد دختر بر پدر در حضانت و نگهداری از فرزند اولویت و تقدّم دارد. تأمین مخارج فرزندان و خانواده بر عهده پدر می‌باشد و در صورت طلاق نیز پدر عهده‌دار نفقه فرزندان خواهد بود. در باب تربیت نیز فقه اسلامی وظایفی چون آموزش مسائل اعتقادی به فرزندان، احکام واجبات و علوم مفید را به والدین واگذار نموده است (ابراهیمی‌پور، ۱۳۹۶، ص. ۶۳).

۶. جدول مقایسه نظرهای دو گروه

برای مرور بهتر و ساده‌تر مباحث، مقایسه و بیان اشتراکات دو دیدگاه در جدول شماره یک تنظیم شده است. شش محور در ابتدا مطرح شده و ستون دوم و سوم مختص نظرهای آن‌ها و در ستون چهارم اشتراکات، بیان شده است.

جدول (۱): بررسی دیدگاه موج جدید نهضت زنان و اسلام در رابطه با نقش

همسران در خانواده

مشترک نظرها	دیدگاه اسلام	دیدگاه موج جدید نهضت زنان (پست‌مدرن‌ها)	محور
۱. بهره‌مندی غیرجنسی زوجین از ازدواج ۲. اعتقاد به آسیب‌های فراوان طلاق بر خانواده و اجتماع	عقد ازدواج، رابطه زوجیت بین زن و مرد را برقرار می‌کند. طبق این رابطه هرکدام ملزم به رعایت حقوقی خاص می‌باشند. مرد متعهد به پرداخت مهر، نفقه، اجرت‌المثل (در صورت توافق)، حق زناشویی است؛ و زن نیز باید از شوهر تمکین کند. در مورد طلاق نیز حق مرد است ولی با شرایطی حق طلاق به زن داده می‌شود.	ازدواج را لازمه سلامت جسمی، ذهنی و جنسی زن و مرد می‌دانند و روابط زن و مرد در کنار هم تنها صرف بهره‌وری و استثمار جنسی زنان نیست، بلکه باید این روابط شمرتر بوده و به احترام و عشق دو طرف کشیده شود. عقد ازدواج یک قرارداد اجتماعی است و هرکدام هر زمان بخواهند می‌توانند جدا شوند ولی معتقدند طلاق آسیب‌های فراوانی به جامعه وارد می‌نماید.	ازدواج و طلاق
اعتقاد به نقش مؤثر مردان در خانواده	وجود سرپرست در خانواده سبب آرامش می‌شود و این امر بنا به ادله به مرد واگذار می‌شود و وی نیز باید رعایت عدل و انصاف را در خانواده بنماید.	مردان و زنان باید در ارتباط بین فردی با یکدیگر همکاری نمایند. برای نفی سلطه مردان بر زنان و پدرسالاری در خانواده باید نقش مشارکت مردان در فعالیت خانگی افزایش یابد.	سرپرستی و مدیریت خانواده
کنترل و ضابطه‌مند نمودن روابط جنسی	روابط جنسی باید از طریق شرعی رعایت شود و هرگونه روابط جنسی بی‌قیدوشرط،	روابط جنسی خارج از چهارچوب خانواده نظم اجتماعی و سلامت جسمی، ذهنی، جنسی و اجتماعی	روابط جنسی زن و مرد در خانواده

محتور	دیدگاه موج جدید نهضت زنان (پست‌مدرن‌ها)	دیدگاه اسلام	اشتراک نظرها
	زن و مرد را از بین می‌برد.	حرام و دارای کیفر و مجازات است.	
فرزندآوری	تلاش برای ارزش‌گذاری و احیای نقش مادری. باید این نقش برای زنان یک تجربه لذت‌بخش باشد زیرا سلامت جسمی و روانی آنان را به همراه دارد.	مادری همسنگ با فریضه‌ای چون جهاد در راه خداست و فرزندآوری از حقوق طبیعی زن و مرد است که نباید از آن جلوگیری شود و موجب بقا نسل است.	ارزشمند بودن نقش مادری
سقط جنین	باروری، یک فرایند بیولوژیکی طبیعی و سالم است. باید به این پتانسیل مادر شدن احترام گذاشته شود. سقط جنین باید منع شود زیرا این مسئله سلامت زنان را پایین می‌آورد و این خود نوعی ستم بر زنان است	سقط جنین حرام است و مرتکب آن مستحق مجازات الهی می‌شود و دیه بر او ثابت می‌شود؛ اما در مورد سقط جنین به منظور حفظ جان مادر فقها نظریات مختلفی بیان نموده‌اند.	قبیح بودن سقط جنین
مراقبت و تربیت فرزندان	مراقبت بعد ذاتی زنان می‌باشد و محبت و مراقبت فرزندان در خانواده و در کنار پدر و مادر، تأثیرات عمیقی بر فرزندان دارد و در این امر باید مشارکت بین پدر و مادر صورت گیرد. ولایت و تأمین معاش فرزندان به صورت اشتراکی با هر دو است و در صورت طلاق نیز باز هم هر دو عهده‌دار این امر هستند.	ولایت و حضانت فرزندان بر عهده پدر و مادر است و به صورت مشخص بیان شده است. ولایت، نفقه و تأمین معاش فرزندان بر عهده پدر است و در صورت طلاق نیز پدر عهده‌دار تأمین معاش فرزندان می‌باشد. در بُعد تربیتی پدر و مادر باید تمامی ابعاد تربیتی فرزندان را مورد توجه قرار دهند.	مراقبت از فرزندان، وظیفه پدر و مادر

نتیجه‌گیری

دین اسلام علاوه بر اینکه به زن و مرد، از حیث انسانیت احترام قائل است برای بسیاری از نقش‌های زن در خانواده ارزش قرار داده است و در کنار بُعد انسانی به بُعد الهی آن هم توجه شده است که موجب تعالی شخصیت زن می‌شود؛ در مسئله مادری بیان می‌کند تولیدمثل زنان بر سلامت آنان مؤثر است در کنار آن جنبه الهی را نیز در نظر می‌گیرد و برای آن پاداش اخروی قرار داده و آن را همسنگ جهاد در راه خدا می‌بیند. مطالعه نگاه متفاوت طرفداران نهضت زنان به جایگاه و حقوق زن از ابتدای پیدایش تا

اکنون و مقایسه این دیدگاه با نظرات اسلام در مورد زنان، گواه آن است که مقابله جدی اسلام با تفکرات حاکم بر جامعه آن روز نسبت به حقوق زن در خانواده و اجتماع، توانسته زن را از انزوا و تحقیر برهاند و او را در جایگاه طبیعی و شایسته خویش قرار دهد. درحالی که طرفداران نهضت زنان با مشاهده ظلم و بی‌عدالتی اجتماعی، ابتدا تعریف نادرستی از زن و وظایف او ارائه دادند ولی درنهایت به همان تعریف اسلام متمایل گشتند. این فرضیه بر این مسئله استوار است که دیدگاه جدید نهضت زنان مسلمان چه وجه اشتراکی با دیدگاه اسلام دارد و تا چه حد توانسته به مبانی اسلامی در خصوص زنان متمایل شود؟ نهضت زنان پست‌مدرن، اندکی از موضع افراطی نهضت زنان عقب‌نشینی کرده و در برخی از مفاهیم بازنگری داشته است و به مبانی اسلامی نزدیک شده است؛ هرچند این بازنگری با تکیه بر تفکر اومانیستی برخی مفاهیم چون هویت زنان در جامعه و نقش مادری انجام شده است. آن‌ها به تفاوت‌های طبیعی و فیزیولوژیکی زنان و تمایز حقوق مرد و زن در خانواده توجه نموده و برای زن با توجه به همین تفاوت‌ها، هویت زنانه تعریف کردند و نقش مادری را محترم قلمداد کردند. احترام به فرزندآوری، مخالفت با سقط‌جنین و روابط جنسی خارج از چهارچوب خانواده، مشارکت مرد در کنار زن در امور خانه نیز مدنظر قرار گرفت.

فهرست منابع

- آقابخش، علی‌اکبر و افشاری راد، مینو (۱۳۷۹). فرهنگ علوم سیاسی. تهران: چاپار.
- آیت‌اللهی، زهرا (۱۳۸۵). زن و خانواده. تهران: روابط عمومی شورای فرهنگی - اجتماعی زنان.
- ابراهیمی‌پور، قاسم (۱۳۹۶). راهبردهای تحکیم خانواده از منظر متون دینی. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (رحمت‌الله‌علیه).
- ابن‌ادریس، محمد بن احمد (۱۴۱۰ق). السرائر. قم: مؤسسه النشر الإسلامی.
- اسحاقی، حسین (۱۳۸۵). فمینیسم، مبانی، تاریخچه و نقد. قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما.
- بستان، حسین و شرف‌الدین، سیدحسین (۱۳۸۸). اسلام و جامعه‌شناسی خانواده. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- پورعبدالله، کبری و سرخ‌حصاری، فاطمه (۱۳۹۴). مبانی فقهی و حقوقی اجرت‌المثل خانه‌داری و بررسی وظایف شرعی زوجه در فقه. فقه و حقوق

خانواده، ۲۰ (۶۳)، ۶۹-۹۴.

- جگر، آلیسون (۱۳۷۸). *چهار تلقی از فمینیسم*. تهران: انتشارات بین‌المللی هدا.
- حرعاملی، محمد بن حسن (۱۴۱۴ق). *وسائل الشیعه*. قم: آل‌البتیت (علیهم‌السلام).
- حسینی، راضیه؛ تجری، علی اصغر و عابدیان، سید حسن (۱۴۰۰). نگرشی به کارکرده‌ای دین در مدیریت خانواده در مقایسه با رویکرد فمینیسم از منظر قرآن. *اسلام و مطالعات اجتماعی*، ۱۹ (۱)، ۱۷۸-۲۰۶.
- خسروشاهی، قدرت‌الله و مؤمنی، فهیمه (۱۳۹۴). بررسی تطبیقی اشتغال زنان در مکتب اسلام و فمینیسم. *پژوهش‌های اجتماعی اسلامی*، ۴ (۱۰۴)، ۱۱۷-۱۳۴.
- خمینی، سیدروح‌الله (۱۳۷۹). *تحریرالوسیله*. قم: دارالعلم.
- خوبی، سیدابوالقاسم (۱۳۶۵). *موسوعه الامام الخوئی*. قم: مؤسسه احیاء آثار الامام الخوئی.
- دولتی، غزاله و حسینی اکبرنژاد، حوریه (۱۳۸۸). *بررسی مبانی فلسفی، اخلاقی، کلامی و آثار عملی فمینیسم*. تهران: دفتر نشر معارف.
- ریچ، آدرین (۱۹۷۷). *از زن متولد شده: مادری به‌عنوان تجربه و نهاد*. لندن: ویراگو.
- سلیمی، مهناز؛ آیتی، سید محمدرضا و مهدوی، سید هادی (۱۳۹۷). تحلیل تفاوت‌های حقوق زنان در فقه امامیه و ماده ۱۶ کنوانسیون رفع تبعیض علیه زنان (با تمرکز بر حقوق یکسان زوجین در دوران ازدواج و هنگام انحلال آن). *مبانی فقهی حقوق اسلامی*، سال یازدهم، ۱۱ (۲۱).
- شافعی، مرضیه (۱۴۰۰). *بررسی تطبیقی آراء تربیتی اندیشه‌های فمینیسم با اندیشه‌های تربیت اسلامی*. (رساله کارشناسی ارشد). دانشگاه پیام نور استان مرکزی، مرکزی، ایران.
- طباطبائی، سیدمحمدحسین (۱۴۱۷ق). *المیزان فی تفسیر القرآن*. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲). *مجمع‌البیان فی تفسیر القرآن*. تهران: ناصر خسرو.
- عباسی، عالیه (۱۴۰۱). *فرایند هویت‌یابی زنان در ایران معاصر بر اساس رویکرد فمینیسم پست مدرن*. (رساله دکتری). دانشگاه اصفهان، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، اصفهان، ایران.
- عمید، حسن (۱۳۷۶). *فرهنگ عمید*. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- غنی‌زاده بافقی، مریم و ورمزیار، فائزه (۱۴۰۰). تأثیر جنبش‌های فمینیسم بر تحول مفهوم خانواده. *پژوهش‌های حقوقی*، ۲۰ (۴۶)، ۲۲۵-۲۵۳.

- فتحی، کوروش (۱۴۰۰). هویت‌های برنامه درسی (شرحی بر نظریه‌های استادان برنامه درسی). تهران: انتشارات آبیژ.
- فدایی مختارخانلو، زهرا (۱۳۹۵). شناخت و تحلیل تفاوت‌های حقوق خانواده از منظر اسلام و فمینیسم. (رساله کارشناسی ارشد). دانشگاه خوارزمی - دانشکده حقوق و علوم سیاسی.
- فدایی، زهرا (۱۳۹۵). شناخت و تحلیل تفاوت‌های حقوق خانواده از منظر اسلام و فمینیسم. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.
- فرح‌دوست، فرشته و رفیعی‌راد، راحله (۱۳۸۸). نگاهی بر وضعیت خانواده با رویکرد فمینیسم. کتاب ماه، (۲۱).
- فرهمند، مریم (۱۳۸۵). واگردهای فمینیسم در ازدواج. تهران: کتاب زن.
- قدوسی‌زاده، حسن (۱۳۹۰). اصطلاحات سیاسی، فرهنگی و... . تهران: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها.
- محقق حلی، جعفر بن حسن (۱۴۰۸). شرائع الاسلام فی مسائل الحلال و الحرام. قم: مؤسسه اسماعیلیان.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۴). مجموعه آثار؛ نظام حقوقی زن در اسلام. تهران: صدرا.
- معماریان، زهرا و مرادخانی، احمد (۱۳۹۶). بررسی تطبیقی احکام خانواده در فقه و حقوق امامیه. مطالعات فقهی و فلسفی، ۸(۲۹)، ۳۵-۶۰.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۲). تقریرات سلسله مباحث خارج فقه، کتاب النکاح. قم: انتشارات مدرسه امام علی بن ابی‌طالب (علیه‌السلام).
- منصورنژاد، محمد (۱۳۸۱). مسئله زن اسلام و فمینیسم. تهران: برگ زیتون.
- وارث، فرخ‌السادات (۱۳۷۸). مقام زن در اسلام. حضور، (۳۰).
- هاجری، عبدالرسول (۱۳۸۲). فمینیسم جهانی و چالش‌های پیش‌رو. قم: دفتر مطالعات و تحقیقات زنان.
- هاشمی شاهرودی، محمود (۱۳۹۲). فرهنگ فقه. تهران: مؤسسه دایرة‌المعارف فقه اسلامی.

References

- Aghabakshi, M. & Afshari Rad, A. (2000). Culture of political science, Tehran: Chapar. (In Persian)
- Ayatollahi, Z. (2006). wife and family Tehran: Public Relations of Women's Cultural-Social Council. (In Persian)
- Bostan, H. (2009). Islam and family sociology. Qom: University and District Research Institute. (In Persian)
- Cheraghi Kotiani, A. (2010). Family, Islam and feminism. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute. (In Persian)
- dolati, Gh. & Akbar Nejad, H. (2009). Investigating the philosophical, moral, theological foundations and practical works of feminism. Tehran: Education publishing office. (In Persian)
- Ebrahimipour, Qh. (2016). Family consolidation strategies from the perspective of religious texts. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute. (In Persian)
- Fadaei, Z. (2015). Understanding and analyzing the differences in family rights from the perspective of Islam and feminism. Faculty of Law and Political Sciences, Khwarazmi University, Tehran. (In Persian)
- Farah Dost, F. & Rafiei Rad, R. (2009). A look at the family situation with the approach of feminism. Book of the month, (21). (In Persian)
- Farahmand, M. (2007). Reverses of feminism in marriage. Tehran: Kitab Zan. (In Persian)
- Fathi, K. (2021). Curriculum identities (a description of curriculum professors' theories). Tehran: Ayez Publications. (In Persian)
- Hajri, A. (2004). Global feminism and the challenges ahead. Qom: Office of Women's Studies and Research. (In Persian)
- Hashemi Shahroudi, S. (2012). jurisprudence culture Tehran: Islamic Jurisprudence Encyclopaedia Institute. (In Persian)
- Heli, J. (2029). The laws of Islam in matters of halal and haram. Qom: Ismailian Institute. (In Persian)
- Horamoli, M. (2035). Al-Shia means. Qom: Al El Bayt. (In Persian)
- Ibn Idris, M. (2031). Al-Raer Qom: Islamic Publishing House. (In Persian)
- Ishaghi, H. (2006). Feminism, foundations, history and criticism. Qom: Radio and Television Islamic Research Center. (In Persian)
- Jagger, A. (1999). Four views of feminism. Tehran: Heda International Publications. (In Persian)
- Khoi, S. (1986). Al-Imam al-Khoei encyclopedia. Qom: Imam Al-Khoei Works Restoration Foundation. (In Persian)
- Lechte, J. (1378). Fifty great contemporary thinkers, translated by Mohsen Hakimi. Tehran: Khujasteh Publications. (In Persian)
- Makarem Shirazi, N. (2003). Narratives of the series of topics outside jurisprudence, Kitab al-Nikah. Qom: Publications of Imam Ali Bin Abi Talib A.H. School. (In Persian)
- Mansour Nejad, M. (2002). The issue of women in Islam and feminism. Tehran: Olive leaf. (In Persian)
- Motahari, M. (2005). collection of works; Women's legal system in Islam.

- Tehran: Sadra. (In Persian)
- Mousavi Khomeini, S. (2000). writing Qom: Darul Alam. (In Persian)
- Omid, H. (1997). Amid Culture Tehran: Amir Kabir Publications. (In Persian)
- Qudousizadeh, H. (2012). Political, cultural terms and... Tehran: Supreme Leader's Representative Institution in Universities. (In Persian)
- Rich, A. (1977). Born of Woman: Motherhood as Experience and Institution. London: Rich, Adrienne, Born of Woman: Motherhood as Experience and Institution, London: Virag. (In Persian)
- Tabarsi, F. (1993). Majmall Bayan fi Tafsir al-Qur'an. Tehran: Nasser Khosro. (In Persian)
- Tabatabaei, S. (1986). Al-Mizan in Tafsir al-Qur'an. Qom: Islamic Publications Office. (In Persian)
- Wares, F. (2002). The status of women in Islam. Hozor, (30). (In Persian)

